

TEORIJA SOCIALNIH SISTEMOV IN FUNKCIONALNA
DRUŽBENA DIFERENCIACIJA

Povzetek: *Avtor v prispevku opozarja, da je v okviru avtopoetičnih modelov opisovanja družb kot funkcionalno diferenciranih družb navzočih več argumentativnih nivojev. Upoštevanje različnih pomenskih zvez med posameznimi argumentativnimi ravni (teorija deparadoksacije, teorija avtopoetičnosti, teorija funkcionalne diferenciacije) šele omogoča bolj celovit vpogled v Luhmannovo teorijo modernih družb. Ta teorija se v svoji obravnavi ni izognila zapletenemu vprašanju integracije modernih družb. Kljub določenim pomankljivostim, na katere opozarjajo Luhmannovi kritiki, je teorija avtopoetičnih družbenih sistemov še vedno ena vodilnih teorij na področju pojasnjevanja kompleksnega vprašanja integracije modernih družb.*

Ključni pojmi: *sistemska družbena teorija, funkcionalna diferenciacija, družbena integracija, dinamika in stabilnost družbenih sistemov*

Velik del socioloških razprav, ki se danes ukvarjajo z vprašanjem ustroja modernih družb in njene funkcionalne diferenciacije, se navezuje na teorijo družbenih sistemov. Osnovni ton tem dokaj razvejanim razpravam dajejo najnovejša spoznanja v okviru teorije avtopoetičnih družbenih sistemov. Če bi skušali – pogojno – ločiti različne argumentativne ravni ukvarjanja s problemi avtopoetičnosti in funkcionalne družbene diferenciacije, ki izkazujejo tudi sicer zelo različno stopnjo posplošenosti in abstraktnosti zaključkov, potem je smiselno omeniti (1) občo sistemske teorije, ki se navezujejo na razvoj moderne kibernetike, informacijske teorije in teorije avtopoetičnih sistemov, (2) (proto)sociološko utemeljevanje uporabnosti sistemskih kategorij in konceptov avtopoetičnosti za opazovanje družbe kot celote in (3) konkretno opisovanje pojavov moderne družbe skozi prizmo koncepta funkcionalne družbene diferenciacije.

Znani nemški družboslovec Niklas Luhmann v svojih delih praktično posega na vse tri argumentativne ravni. Če za ilustracijo omenimo le nekatera njegova najbolj znana dela, potem je s knjigo »Soziale Systeme« (N. Luhmann 1985) iz srede osemdesetih let definiriral vse temeljne sociološke pojme, ki naj bi, izhajajoč iz modela avtopoetičnosti obče sistemske teorije, pojasnevali sodobne druž-

* dr. Franc Mali, Fakulteta za družbene vede

bene pojave. Z delom »Wissenschaft der Gesellschaft« (N. Luhmann 1992), ki je novejšega datuma, se je njegova teoretska misel v določeni meri odmaknila od obravnave zgolj družbenega in v svoji fascinaciji z vprašanjem nedoločljivosti slepe pege sistemskega samoopazovanja (samoopisovanja) vedno bolj nastopa kot obča teorija deparadoksacije.

S tem močno posega na prvo argumentativno raven, zato se včasih zdi – in v tem pomenu je treba razumeti tudi našo predhodno označbo protosociološkosti – da filozofija in epistemološka teorija predstavljata najbolj ustrezno sredstvo za soočanje s konceptom funkcionalne družbene diferenciacije, kolikor ta izhaja iz ideje avtopoetičnih sistemov. In končno obstaja cela vrsta del, kjer se ta avtor ukvarja s primeri posameznih funkcionalno izdiferenciranih družbenih podsistemov (n.pr.: N. Luhmann 1988; N. Luhmann 1986a). To seveda ne pomeni, da si ta večplastnost njegovega teoretiziranja ne utira svoje poti skozi celoten opus njegovih del – silno in nezadržno, kakor ogromen vodni tok, ki sicer ustvarja vedno nove in nove rečne rokave, vendar tudi nikoli ne izgubi svoje prvotne smeri.

Čeprav ni naš namen, da se bolj celovito soočimo s stališči, ki trdijo, da avtopoetični modeli opisovanja modernih družb kot funkcionalno diferenciranih družb nimajo večje pojasnjevalne moči, je vseeno treba opozoriti, da tovrstni kriticismi zanemarjajo različne pomenske zveze med posameznimi (predhodno omenjenimi) argumentativnimi ravni. Če se koncept funkcionalne diferenciacije pojavlja kot posebej uporaben na ravni konkretne analize posameznih družbenih sistemov, potem to še ne pomeni, da je treba kriterije njegove veljavnosti iskati zgolj v polju sociološkega diskurza mišljenja. Sodobna systemska teorija družbe razvija svoje koncepte in kategorije interdisciplinarno oziroma transdisciplinarno. Zato bi morali tudi (sociološki) kritiki te teorije, ki se praviloma omejujejo na njen posamezni aspekt, upoštevati, da gre tu za izredno kompleksno teoretsko arhitektoniko, ki je ni mogoče zavriniti zaradi enega samega šibkega člena na najnižji argumentativni ravni. In če že govorimo o »šibkih členih« te teorije oziroma o mestih, kjer je ta teorija v svojih pojasnitvah manj precizna, potem je to predvsem njeno opredeljevanje razmerja med kategorijami delnega družbenega sistema in celotno družbo kot vseobsežnim socialnim sistemom komunikacij. Na to med drugim opozarjajo tudi dobrohotni kritiki – lahko rečemo kar učenci – Luhmannove teorije funkcionalne družbene diferenciacije (glej n.pr.: H. Willke 1991; P. Fuchs 1992).

Organizacijske strukture in stabiliziranje delnih družbenih sistemov

Teoriji avtopoetičnih družbenih sistemov v zvezi z načelom funkcionalne diferenciacije ne gre samo za to, da tej formi diferenciacije pripiše lastnosti členjenja (klasificiranja) družbenega sistema. Izhaja tudi iz predpostavko enotnosti družbenega sistema, vendar ne na način normativne integracije oziroma hierarhične kontrole specifičnih družbenih delovanj. Funkcionalna diferenciacija je torej tudi forma »...s katero funkcionalni sistemi z opazovanjem (opisovanjem)

samih sebe opazujejo (opisujejo) tudi celoten družbeni sistem« (N. Luhmann 1992a, 41). Funkcije delnih družbenih sistemov se nanašajo na celoten družbeni sistem in ga preko svojih specifičnih semantičnih kodov (komunikacij) rekonstruirajo kot celoto.

Centralna teza funkcionalne diferenciacije, ki pravi, da se družbeni sistem šele preko vsakokratnega delovanja delnih družbenih sistemov vzpostavljajo kot enoten družbeni sistem, je utemeljena na predpostavki o samoreferenčnosti delovanja družbenih sistemov. Ta teza je deležna največ kritičnih pripomb.

Odgovor na vprašanje, na čem temelji Luhmannov koncept funkcionalne družbene diferenciacije, zahteva – kot prvo in najvažnejše – pripoznanje dejstva, da je ta avtor dokončno zavrgel predstavo sistema kot »...celote, ki se sestoji iz svojih delov« (N. Luhmann 1985, 18) in jo nadomestil z diferenco sistema in okolja. V okviru te paradigme se je sistemska diferenciacija razumela kot ponovitev difference sistema in okolja znotraj samih sistemov. Luhmann je torej posegel po teoremu kompleksnosti, ki pravi, da diferenciacija oziroma selekcija nastopi kot nekaj neizogibnega takrat, ko število elementov (komunikacij) naraste do te mere, da se posamezen element ne more več v vsakem trenutku nahajati v razmerju do vsakega drugega elementa. Naraščajoča kompleksnost potemtakem sili k selekciji oziroma diferenciaciji. Skozi zgodovinski družbeni razvoj so se samo posamezne forme diferenciacije izkazale kot zmožne daljšega obstoja oziroma lastne vzpostavitve kot sistema: segmentarna, hierarhična, funkcionalna diferenciacija, pa tudi diferenciacija na center in periferijo.

Z uvajanjem ideje samoreferenčnosti oziroma avtopoetičnosti je Luhmann v vodilno diferenciacijsko paradigmo vnesel dve novi dimenziji: (1) moment deontologizacije kavzalnosti in (2) moment dinamičnih procesov (samo)produkcije sistemov.

V zvezi s problemom kavzalnosti naj omenimo predvsem to, da četudi difference sistema in okolja ni izgubila na pomenu (sistemi brez okolja namreč ne morejo obstajati), vpliv okolja na sistem ni determinističen, temveč to okolje deluje na sistem samo kot iritacija. Izdiferenciranost sistema se pojavlja samo s pomočjo samoreference, torej tako, da se sistemi v konstituciji svojih elementov oziroma svojih bazičnih (elementarnih) operacij nanašajo sami na sebe. Luhmann se tu vrača k svojim prvotnim miselnim figuram, ki so nastale v okviru njegove metode funkcionalne analize ekvivalentnosti (N. Luhmann 1974).

Reinterpretacija kategorije kavzalnosti ima nedvoumne posledice tudi na drugačno pojasnitev problema (samo)produkcije družbenih sistemov (glej več o tem: T. Schwinn 1995; W. Beermann 1991). Priča smo radikalizaciji kategorije temporalnosti, kar lahko ilustriramo z naslednjim citatom: »Ohranjanje avtopoetičnega sistema je tukaj ohranjanje zaprtosti in nepretrganosti reprodukcije elementov, ki v nastajanju vedno znova izginjajo« (N. Luhmann 1985, 86).

Radikalizacija temporalnosti v pojasnjevanju (avto)produkcije družbenih sistemov, s tem poudarjanje momentalno-operativne organizacije delnih družbenih sistemov v procesih funkcionalne diferenciacije modernih družb, še ne pomeni, da so v tej perspektivi opazovanja strukturalni aspekti sistemov irelevantni. Nenazadnje sta pred Luhmannovo obravnavo družbenih sistemov kot

samoreferenčnih sistemov intelektualni obdobji njegovega ustvarjanja, v okviru katerih je poseben interes namenil analizi razmerja med družbeno interakcijo, organizacijo in sistemom kot trem ravnem družbenosti in tudi analizi vprašanja izdiferenciranosti družbenih vlog. In težko bi rekli, da med vsemi tremi obdobji Luhmannovega intelektualnega ustvarjanja obstaja popolna diskontinuiteta. Nemškemu sociologu je šlo pri uvajanju koncepta samoreferenčnosti vsaj deloma tudi za to – to je mogoče trditi celo ob predpostavki, da gre tu za paradigmatski preobrat v kuhinjskem pomenu besede – da najde ustrežnejše rešitve nekaterim svojim začetnim idejam o ustroju modernih družb.

V Luhmannovi sistemski teoriji funkcionalne družbene diferenciacije enako pomembno vlogo igrata obe funkciji delnih družbenih sistemov; tako dimenzija, v okviru katere se delni sistemi istočasno in tudi v enaki meri specializirajo – kolikor opravljajo določeno funkcijo za družbo v celoti – za delovanje »navzven«, kot tudi dimenzija, v okviru katere se delni sistemi na temelju njim lastne strukturne determinacije – ta zopet ni mogoča brez stika z okoljem – specializirajo za delovanje »navznoter«.

V prvem primeru se delni sistemi medsebojno razlikujejo glede na specifične, k stabilnosti naravnane komunikacijske strukture. Kriterij sistemske stabilnosti pa ravno zahteva, da ti delni sistemi ne izkazujejo trdnosti zgolj situacijsko, temveč strukturalno, dolgoročno, skozi specifične vloge, skupine, organizacije (glej med drugim: R. Mayntz 1988, 20). Luhmannu ni šlo za hipostaziranje kategorije avtopoetičnosti. Ker omenjeni kategoriji ni pripisoval brezčasnega apriorizma, temveč jo je povezoval z zgodovinsko in empirično realnostjo, mu ne samo binarni kodi komunikacijskih medijev, temveč v enaki meri tudi socialne vloge in organizacijske strukture predstavljajo sidriščne točke, ki zagotavljajo dolgoročnejše stabiliziranje izdiferenciranih delnih sistemskih racionalnosti.

Naj v dokaz tej zadnji trditvi navedemo dva primera iz Luhmannovega obsežnega teoretskega opusa. Primera samo na prvi pogled ne tangirata drug drugega. Dejansko pa kažeta, da značaja vseh predhodno naštetih elementov ne opredeljuje nek teleološki determinizem, temveč vsakokratne družbeno evolutivno določene kontingentne kombinacijske zmožnosti. Skupno vsem tem formam diferenciacije je, da so v svojih strukturnih izbirah, ki jim sledijo skozi nepretrgan tok evolucije, usmerjene k enotnosti sistema.

1) Praviloma se teoriji avtopoetičnih družbenih sistemov pripisuje shematizem binarnosti. Richard Muench, za njim pa cela vrsta drugih piscev, je očital Luhmannu, da je model samoreferenčnega delovanja delnih družbenih sistemov podredil binarnemu shematizmu.¹ Pri tem so omenjeni kritiki spregledali, da gre

¹ Richard Muench je v celoti zavrnil Luhmannov binarni shematizem in ga označil za zmoto. Pri zavračanju diferenciacijske paradigme je izhajal iz posameznih primerov v zgodovinskem razvoju okcidentalnih družb (glej npr. R. Muench 1984). Na ta način je sicer v zorni kot opazovanja postavil nekatere družbeno zgodovinske teme, ki jim Luhmann ni posvečal pozornosti, še več očitnih družbeno zgodovinskih dejstev, ki so bila rekonstruirana v okviru sistemske diferenciacijske paradigme, kot so na primer sekularizacijski procesi v moderni družbi, depolitizacija pravnega sistema, ločevanje znanosti in ideologije pa je zamolčal.

Luhmannu predvsem za uporabo modela preferenčne strukture kodov, ki ga je treba razumeti kot težnjo po pripisovanju prednosti vsakokratnim pozitivnim (kodirnim) vrednostim, če te vsebujejo semantiko in asociativne napotitve, ki glede na druge kode vzpostavljajo cone neizostrenosti. Model preferenčne strukture kodov je še posebej opazen v okviru Luhmannove obravnave binarnega koda ljubezni v delu »Liebe als Passion« (N. Luhmann 1982).

2) Pogoji za ohranitev družbenih podsistemov je med drugim tudi ustrezno opravljanje specializiranih poklicnih vlog. Na eni strani imamo specifične vloge (medicinci, pedagogi, politiki itd.), ki vodijo k večji racionalnosti (s tem tudi učinkovitosti) podsistemov. Luhmann jih poimenuje kot vloge učinkovanja (Leistungsrollen) (N. Luhmann 1975). Na drugi strani imamo vloge, ki so tem prvim komplementarne. Zaseda jih publika (»Publikumsrollen«). Ureajo inkluzijo (participacijo) čim večjega dela prebivalcev v specifičen semantičen kod posameznih družbenih podsistemov.² Luhmann se je z vprašanjem diferenciacije družbenih vlog ukvarjal na različnih mestih. Vedno je poudarjal, da v okviru analize družbenih vlog ne sme iti samo za razumevanje specifičnih sistemskih semantik (znanstvene, politične itd.), v okviru katerih se te vloge izvršujejo, temveč tudi za razumevanje trajnejših mehanizmov rekrutiranja, socializacije, nagrajevanja, ki skrbijo za trajnejšo obstojnost družbenih vlog.³

Pojem forme in funkcionalna družbena diferenciacija

V Luhmannovi ideji funkcionalno diferencirane družbe nastopa enotnost družbe kot enotnost difference. S tem istočasno pride do razkroja predstave o monocentrični naravi sveta, ki jo nadomešča pojem multicentričnosti. Ideja multicentričnega sveta je »... dokončno ukinila tradicionalno centriranje pojma sveta v neko 'sredino' oziroma v nek 'subjekt'« (N. Luhmann 1985, 284). Tu nam ne gre toliko za odgovor na vprašanje, kako se ta ideja multicentričnosti modernega sveta umešča v splošno semantiko filozofije postmoderne, ki jo označuje konec »velikih zgodb«. Bolj nam gre za to, da opozorimo na Luhmannova izvajanja, v

² Luhmannova uporaba modela diferenciranih vlog je posamezne avtorje navajala k predlogu za spremembo obstoječe tipologije družbenih sistemov: npr. na razlikovanje profesionalnih institucionalnih sistemov (kot zožene forme prejšnje kategorije delnega družbenega podsistema) in življenjskega sveta (B. Pokol 1990, 334). Evolutivna narava družbenih procesov diferenciacije se v tem primeru ne obravnava več kot izdiferenciranje enega delnega sistema nasproti drugemu, temveč kot sedimentiranje (izstopanje) specifičnih specializiranih območij komunikacije iz difuznosti komunikacij vsakdanjega sveta. V okviru takšne reinterpretacije dobi drugačno konotacijo tudi razvpito Habermasovo opozorilo o »sistemskem« koloniziranju teritorija življenjskega sveta.

³ Vzemimo primer Luhmannove analize delovanja družbenega podsistema znanosti. Ni mu šlo zgolj za opisovanje sistema znanosti kot sistema produkcije »resničnih« izjav, temveč za dejansko ukvarjanje s širšimi okvirnimi pogoji delovanja raziskovanja in razvoja v različnih sektorjih, institucijah in organizacijah; skratka, za preučevanje »organizacijske« in »interakcijske« ravni znanosti (glej npr.: N. Luhmann 1990; N. Luhmann 1974).

okviru katerih idejo enotnosti funkcionalno diferenciranega družbenega sistema umešča v paradoks difference identitete. Luhmann namreč trdi, da »... vodi v principu vsak poskus, napraviti v sistemu enotnost sistema za predmet lastne operacije, v paradoks« (N. Luhmann 1986, 216).

Vsak funkcionalno izdiferenciran družbeni podsistem deluje istočasno kot zaprt in odprt sistem. V okviru »operacionalizacije paradoksa« (N. Luhmann 1986, 205) vsak sistem, ki opravlja neko družbeno funkcijo – kolikor ga seveda dojemamo znotraj vodilne difference sistema in okolja – je in ni družba. Ta paradoks hkratne odprtosti in zaprtosti specifičnih sistemskih semantik oziroma racionalnosti ni opazen, ni »invizibiliziran«, dokler družba (primer: obdobje predmoderne) izhaja iz hierarhičnega načela najvišjega in edinega reprezentata svoje enotnosti (npr.: stvaritelja sveta), ki izključuje vse druge možne (re)produkcije enotnosti sveta. To ne pomeni, da se k uvidenju tega paradoksa ni stremelo že prej. O tem navsezadnje priča zgodovina onto-filozofskega dokazovanja boga.⁴

Nov zagon k uvidenju paradoksa enotnosti difference je dala operativna logika Spencer Browna, ki je pomembno vplivala na Luhmannovo teorijo samoreferenčnosti delovanja smiselnih sistemov. (O vplivu Spencer Browna na Luhmannovo teorijo deparadoksacije je obširneje pisal Guenther Schulte /1993/). Spencer Brownova operativna logika je spojila razlikovanje in označevanje v neko operacijo, ki svoj paradoks pravzaprav odloži, »... dokler ni kalkulus zadostno kompleksen, da lahko predpostavi formo ‚re-entry‘, nekega ponovnega vstopa razlike v to že razlikovano (forme v formi)« (N. Luhmann 1992, 94). Hkrati pa Luhmannovo »kibernetizacijo« sociologije inspirirajo tudi izvajanja Gerharda Guentherja (G. Guenther 1959), ki je v naslonitvi na Hegla razvil polivalentno logiko (t.i. »ne-aristotelijansko« logiko). Pri kibernetiki drugega reda, pri konceptu polikonteksturalnosti Gottharda Guentherja in operativni logiki Spencer Browna ne gre več za določitev objektov (Heglova logika ostaja na primer zavezana ontološkemu pojmu resnice), temveč samo še za diferenco diferenc. Oba miselna modela je Luhmann spojil in razvil v teorijo paradoksa enotnosti difference vsakega (smiselnega) systemskega opazovanja in označevanja.

Vendar Luhmann niso zanimale potankosti Spencer Brownovega logičnega kalkula – če ostanemo samo pri najvažnejšem intelektualnem vplivu na njegovo teorijo deparadoksacije – temveč njegovo »spoznavno-teoretsko kontekstiranje« (N. Luhmann 1992, 132). Zanimal ga je pojem forme kot razlikovanja. Razlikovanje je forma, ki iz same sebe razlikuje neko notranjo stran (to razlikovano) in neko zunanjo stran (to, kar preostane). Začetek razlikovanja ni mogoč, ne da bi to razlikovano že ne bilo navzoče. S ponovnim vstopom forme v formo, t.j. s povratkom v začetek pri potekajoči avtopoetičnosti, je Spencer Brown, kot je pokazal Luhmann, razrešil ta sicer nerazrešljivi problem vsake forme, vsako

⁴ Luhmann v zvezi s to obravnavo ni brez razloga namenil posebne pozornosti srednjeveškemu filozofu Nikolausu Cusanusu in njegovi formulaciji božjega kot *coincidentia oppositorum* (glej med drugim: N. Luhmann 1990, 87).

oddvojitve neoznačenega stanja (»unmarked state«) sveta. Ker se po Luhmannu v tej formi neizogibno nahaja vsakdo, ki svet opazuje, torej tudi socialni sistemi kot sistemi opazovanja par excellence, in ker se v tej formi v vsej svoji izostrenosti pokaže paradoks systemskega razlikovanja in označevanja, je pravzaprav presenetljivo, da se nemškemu sociologu še vedno očita, da je najmanj uspešen ravno pri pojasnjevanju neverjetnih (v pomenu dinamičnih in spremenljivih) sistemskih mejnih form.⁵

Menim, da so kritike na račun Luhmanna, da namreč njegov model binarizacije avtopoetičnosti komunikacijskih procesov blokira razumevanje stopnjevanje redukcije kompleksnosti modernih družb, zgrešile pravega naslovnika. Res je, da naraščajoča kompleksnost modernega družbenega sveta deluje polivalentno, z manj povratnih zvez, zato pa s celo vrsto možnih referenčnih točk. Vendar tudi ni mogoče zanikati hevrističnega pomena binarnih komunikacijskih kodov. Protislovje, v okviru katerega tako pozitivni kot negativni pol opravljata svojo funkcijo, je gonilo (družbenega) razvoja. Če vzamemo primer binarnega koda resnice v znanosti, potem gre tu za akceptirano neresnico, s katero se skozi izbiro nekega drugega razlikovanja nahajamo v neprestanem gibanju (glej več o tem: F.Mali 1994).

Še manj se zdi upravičen očitke, da v primeru sprejetja diferenciacijske paradigme kategoriji sistema odvezamo možnost razvoja v okviru nestabilnih in dinamičnih mejnih form. Dejali smo že, da se je Luhmannu miselni model, ki ga je razvil Spencer Brown v okviru svoje teorije kalkula, pojavljal kot »deklica za vse«, torej kot nekaj, kar je uporabno za opisovanje različnih ravni družbene stvarnosti. Vse se namreč dogaja skozi to lastno deparadoksacijo, namreč odločitvijo, da bomo od dveh enakih možnosti najprej razrešili eno, potem pa drugo. Imperativ je, da se gre naprej, pri čemer izhodiščna točka gibanja niti ni pomembna. To univerzalnost gibanja oziroma razvoja je mogoče doseči šele potem, ko se razlikovanje pojavlja kot časovno razlikovanje.⁶

⁵ Tako med drugim eden izmed Luhmannovih kritikov, H. Pfultze, pravi: »Če je celoten sistem družbe odvisen od njegovih notranjih zmožnosti diferenciranja, tako kot je to primer pri Luhmannu, potem sistem sam sebi odvzame možnosti razvoja v okviru nestabilnih in dinamičnih mejnih form, še posebej takrat, ko se pojasnjevanje družbe oziroma njenih posameznih družbenih pojavov vstavi v kalup binarne družbene (samo)diferenciacije« (H. Pfultze 1991, 232).

⁶ Temporalizacija pri Spencer Brownu je v svojem bistvu upravljanje forme. Prehod iz ene strani na drugo je sprememba kraja in zahteva čas. Povedano drugače in bolj preprosto, ne moremo biti istočasno, temveč le zaporedoma (drug za drugim) na vzajemno nasprotujočih si straneh forme (glej več o tem: G. Schulte 1993). Tudi pri Luhmannu komunikacija vedno izbija iz časovnih zaporedij. Komunikacijski sistemi temporalizirajo kompleksnost sveta znotraj zaporedne verige diferenc.

Družbena integracija in funkcionalna diferenciacija

Četudi v duktusu Luhmannove teorije funkcionalne družbene diferenciacije posamezni konstituenti, kot so komunikacijski simbolni mediji, družbene vloge in organizacijske strukture, nastopajo kot »notranje vezje« posameznih sistemov, hkrati spodbujajo tudi njihovo povezovanje navzven. Govorimo o prepletenosti delnih družbenih sistemov v formi vzajemne izmenjave resursov. Luhmannova teorija funkcionalne družbene diferenciacije je tem medsystemskim razmerjem rezervirala pojem »učinkovanja« (*»Leistung«*) (N. Luhmann 1975, 198; N. Luhmann 1981, 190), s čimer je podala tudi ustrezne nastavke za iskanje problemov integracije modernih družb.

Pripoznanje tega dejstva še ne pomeni, da pristajamo na nekritično percepcijo sodobne systemske družbene teorije. Gre nam bolj za to, da opozorimo, kako systemske ideje funkcionalne družbene diferenciacije, ki jo je Luhmann razvil v obnebu svoje teorije avtopoetičnosti in teorije deparadoksacije, ni mogoče presojati samo skozi prizmo ožjih socioloških kategorizacij. Ravno tako pa bi radi opozorili, da tej ideji tudi ni mogoče očitati, da je že po svoji osnovni vsebinski opredelitvi (diferenciacija kot osnova integraciji) nekonsistentna.

Na Luhmanna je neredko naslovljen očitek, da pri obravnavi razmerja med delnimi sistemi in celotno družbo izhaja iz dveh nasprotujočih si spoznavno-teoretskih perspektiv: (1) iz načela dekompozicije in (2) iz načela konstitucije (glej več: W. Buerschel 1990; A. Metzner 1993; T. Schwinn 1995). V prvem primeru družbeni sistem nastopa kot tisto, iz česar izhaja diferenciacija. To pomeni, da že v naprej predpostavljamo obstoj diferenciranega družbenega sistema, ki zagotavlja enotnost med seboj ločenih delnih sistemov. V drugem primeru ne samo da nimamo nobenega v naprej podanega enotnega družbenega sistema, temveč njegove enotnosti tudi ne moremo doseči.

Kritiki govorijo o dvoznačnosti pojma družbe v avtopoetični systemski teoriji, namreč o njenem razumevanjem družbe kot generičnega in rezidualnega pojma. Kategorija družbe se enkrat pojavlja kot metasistem, ki integrira vse podsisteme, drugič pa samo kot eden izmed teh podsistemov. Podobno naj bi Luhmann ne rešil zadovoljivo problema enotnosti družbenega sistema – ostaja mu dezideratum oziroma black box – tudi takrat, ko razčlenjuje tri (delne) systemske reference v okviru intersystemslih procesov usklajevanja. Thomas Schwinn pravi, da se to med drugim kaže v tem, da je Luhmann funkcijo kot systemsko referenco, ki vzpostavlja razmerje (delnega) sistema do družbe, opisoval izredno ohlapno: »Iz njegove obrazlage ni razvidno, kaj referenca, ki vzpostavlja razmerje do družbe, doprinaša k delnim systemskim racionalnostim (operacijam)« (T. Schwinn 1995, 207). V sozvočju s tem tipom kritik so ocene o Luhmannovem skrajno lakoničnem opisovanju zahtev družbe kot celote do funkcijskih učinkovanj delnih sistemov, kar naj bi še posebej zmanjševalo pojasnjevalno moč njegove teorije. Ali kot pravi Andreas Metzner: »V avtopoetični družbeni teoriji je protežiran ahistorični družbeni pogled, njena morebitna kritika pa se odpravlja z argumentom, da zahteva po spremembah skuša dokaj

iluziorno odpraviti funkcionalno družbeno diferenciacijo, ki danes nima nobene druge alternative« (A. Metzner 1993, 153).

Bolj kot s predhodnim tipom kritik, ki ne sprejemajo načela komplementarnosti družbene integracije in funkcionalne diferenciacije, še posebej če se ga, kot je to počel Luhmann, pojasnjuje s sklicevanjem na teorijo paradoksov in dialektičnih protislovij, bi se bilo mogoče strinjati s komentarji, ki pravijo, da se (vkolikor seveda prestopimo prag pojmovnega in analitičnega) funkcionalno izdifirencirani sistemi razvijajo zelo neenakomerno. Neuravnoteženost v dejanskem razvoju delnih družbenih podsistemov je povod kritike dominantnosti posebnih racionalnosti – n.pr.: medija denarja v moderni družbi. Neuravnoteženost v dejanskem razvoju se stopnjuje, tako da bi tudi v okviru koncepta svetovne družbe, na katerem vztraja Luhmann, težko zanikali obstoj dokaj neenotnih situacij, posebej če gre za sfero političnega, ki je mnogo bolj odvisna od nacionalnih omejitev kot pa na primer sfera ekonomije, znanosti ali umetnosti.

Posebno pozornost bi najbrž zaslužila tista razmišljanja glede pojasnjevalne moči sodobne systemske teorije, ki pojmu celokupnih družbenih komunikacij, utemeljenih na razlikovanju sistema in okolja, v najboljšem primeru priznavajo pomen v okviru analize internih medsystemske družbenih razmerij, ne pa tudi pomena v okviru analize razmerja družba – narava. S tem naj bi ta teorija v celoti odpovedala pri pojasnjevanju sodobnih družbenih ekoloških problemov. Družba se v odnosu do svojega okolja razlikuje na osnovi komunikacij. Ker se družbeni procesi v celoti zreducirajo na komunikacijske procese, izostaja katerakoli druga oblika interakcije med družbo in njenim ekološkim okoljem. Družba ne samo da ne nastopa kot od materialne podstatii povsem neodvisna entiteta, temveč tudi neodvisno od substancionalnih ekoloških problematizacij.

V zagovor zoper ta očitek systemski teoriji funkcionalne družbene diferenciacije je treba reči, da ta teorija ne samo da ne izhaja iz morebitne predpostavke o samozadostnosti družbenega sistema,⁷ temveč da z metodo uvidenja paradoksov, protislovij in ambivalentnosti v razvojnih modelih moderne znanosti in tehnike kaže na nevzdržnost reševanja ekoloških problemov v duhu tradicionalne scientistične ideologije. Teorija družbenih sistemov nas poučuje, da se v pogojih socialne in ekološke krizne dinamike rizik znanosti pojavlja kot posledica njenega lastnega delovanja. S tem daje poseben poudarek odgovornosti avtonomnega družbenega sistema znanosti. Ali kot pravi Luhmann: »V znanosti se moramo odločati pod pogojem, da se v naprej nič ne ve, kaj bo iz tega izšlo (ker sicer sploh ne bi bilo potrebno začeti)« (N. Luhmann 1991, 217).

⁷ Čeprav se v Luhmannovih delih pojavlja množica definicij pojma avtopoetičnosti družbe, to ne pomeni, da po njegovi predstavi realno obstoječi družbeni sistem – vkolikor ga seveda označujemo kot avtopoetičnega – ne potrebuje nobenega »temelja« v formi energije, materiala, informacij oziroma oseb (tvorijo pogoje možnosti konstitucije samoreferenčnih elementov v formi komunikacije) (glej: N. Luhmann 1984, 60).

Zaključek

Na koncu bi lahko z nekoliko poenostavitve dejali, da se je Luhmann v okviru svojih teoretskih izvajanj, ki se nanašajo na problem družbene diferenciacije in integracije, znašel pred podobno dilemo kot v naravoslovju Heisenberg v okviru svojega principa nedoločljivosti.

Omenjeni princip kvantne fizike pravi, da prostora in gibanja elementarnega delca ni mogoče meriti istočasno. Da bi ju lahko istočasno merili oziroma opazovali, bi ju morali opazovati ločeno. Luhmann skuša problem družbene integracije in diferenciacije opazovati neodvisno od teh (metodoloških) načel. Zanj je opazovanje ene dimenzije in strictu sensu že zaobseganje druge dimenzije. V tem smislu pomeni obča teorija socialnih sistemov in iz nje izhajajoči koncept funkcionalne družbene diferenciacije pomemben korak naprej na področju družboslovnega teoretskega raziskovanja.

Gre za kompleksno in interdisciplinarno paradigmo mišljenja, ki ne samo da je v okviru razvijanja kategorije (samo)refleksije in (samo)omejevanja delnih družbenih sistemov podala ustrezne nastavke za nadaljnje teoretsko razreševanje problemov integracije modernih družb, temveč je z razvijanjem ideje avtopoetičnosti, ki se izraža skozi družbeno funkcionalno sistemsko avtonomijo preseгла precej neproduktivne spore med t.i. sociološkimi internalisti in eksternalisti. Vzemimo primer znanstvenega sistema kot tistega delnega sistema moderne družbe, ki mora, v kolikor želi razviti svoje kreativne potenciale in hkrati prevzeti svoj del bremena za nadaljnji družbeni razvoj, preseči ekskluzivizme različnih predznakov. Zgodovinski čas avtonomističnih modelov znanosti na eni in instrumentalističnih modelov znanosti na drugi strani se je dokončno iztekel. Če je za prvi model (samo)regulacije znanosti mogoče nekoliko poenostavljeno reči, da zanemarija kriterij družbene relevance, pri čemer se tudi v zvezi z družbeno odgovornostjo posameznih znanstvenikov zateka v nesprejemljivo ideologijo ekskulpacije, pa drugi v celoti pristaja na podreitev znanosti zunanjim, naj si bo političnim, ekonomskim ali katerikoli drugim interesom. V obeh primerih gre za anahronizem, še zlasti v kontekstu nezadržnega prodora nove paradigme družbenega upravljanja sistema znanosti. Zanj so značilne inter- in transdisciplinarnost, heterogenost, organizacijska dinamika in diverzifikacija, družbena odgovornost in avtorefleksija.

LITERATURA

- Beermann, W. 1991. Luhmanns Autopoiesisbegriff – Order from Noise. V: Autopoiesis (Hrsg.: H.R. Fischer). Heidelberg, Auer Verlag, str. 243–263.
- Buerschel, W. 1990. Zum Begriff modernen ganzheitlichen Denkens. Frankfurt/M., Haag + Herschen Verlag GmbH.
- Fuchs, P. 1992. Die Erreichbarkeit der Gesellschaft. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag.
- Guenther, G. 1959. Idee und Grundriss einer nicht-Aristotelischen Logik. Hamburg, Verlag von Felix Meier.
- Luhmann, N. 1974. Soziologische Aufklärung. Band 1. (2.Auflage). Opladen, Westdeutscher Verlag.

- Luhmann, N. 1982. *Liebe als Passion*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. 1985. *Soziale Systeme* (2. Auflage). Frankfurt/M, Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. 1986. *Oekologische Kommunikation*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. 1986a. *Das Medium der Kunst*. Delfin, 7, str. 6–15.
- Luhmann, N. 1988. *Die Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. 1990. *Soziologische Aufklärung 5*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. 1991. *Soziologie des Risikos*. Berlin – New York, Walter de Gruyter & Co.
- Luhmann, N. 1992. *Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. 1992a. *Beobachtungen der Moderne*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Mali, F. 1994. *Znanost kot sistemski del družbe*. Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV.
- Mayntz, R. 1988. *Funktionale Teilsysteme in der Theorie sozialer Differenzierung*. V: *Differenzierung und Selbstverständigung*. Frankfurt/M, Campus Verlag, str. 11–45.
- Metzner, A. 1993. *Probleme sozio-oekologischer Systemtheorie*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Muench, R. 1984. *Struktur der Moderne*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag.
- Pfuetzle, H. 1991. *Weit entfernt vom Gleichgewicht*. V: *Autopoiesis* (Hrsg: H.R. Fischer). Heidelberg, Auer Verlag, str. 227–242.
- Pokol, B. 1991. *Professionelle Institutionensysteme oder Teilsysteme der Gesellschaft*. *Zeitschrift fuer Soziologie*, 19, str. 329–344.
- Schulte, G. 1993. *Der blinde Fleck in Luhmanns Systemtheorie*. Frankfurt/M., Campus Verlag.
- Schwinn, T. 1995. *Funktion und Gesellschaft*. *Zeitschrift fuer Soziologie*, 24, str. 196–214.
- Willke, H. 1991. *Systemtheorie* (3. Auflage). Stuttgart, Gustav Fischer Verlag.